

Бібліографічний опис:

[Архівний матеріал] (2023) Каменярство Житомирщини. *Матеріали до української етнології*, 22 (25), 177–184.

[Archival Material] (2023) Stonecraft of Zhytomyrshchyna. *Materials to Ukrainian Ethnology*, 22 (25), 177–184.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2023. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

КАМЕНЯРСТВО ЖИТОМИРЩИНИ *

*Є. Тесленко, Ю. Лащук
(У фонди передав Лащук Ю. П.)
1979 р.*

Каменярство Житомирщини досі не стало об'єктом досліджень істориків мистецтва та культури, якщо не рахувати статистичних та описових даних в технічній літературі. А між тим відкриття необмежених запасів лабрадориту і габро-норриту на цій території невпинно росте. Дана обставина відкриває нові перспективи у використанні і обробітку міцного і красивого каміння як в побуті, так і в мистецтві. Тому дана стаття не претендує на досконале наукове обґрунтування, а є результатом лише польових досліджень.

З першим кар'єром по видобуванню граніту ми зустрілися в селі Тригір'ї. Чимало тут, та й в сусідньому селі Буки, потомствених каменярів. Серед них ушлявлений майстер своєї справи А. О. Любченко, йому вже близько 90 років; досвідчені каменярі М. М. Тимченко, М. П. Ткаченко, В. П. Мельник, М. А. Янковський. Всього працює на кар'єрі, що відноситься до міськкомунгоспу Житомирського кар'єроуправління, 24 робітників. В 50-х роках їх було удвоє більше, але впровадження механізації, удосконалення технологічних операцій призвело до зменшення людей, зайятих на роботі в кар'єрі.

Кар'єр Тригір'я – це перша дільниця міськкомунгоспу. Сірий граніт, що видобувається тут, йде на виготовлення облицювальних плит, сходів, бордюрів, фонтанів. До другої відноситься кар'єр «Берізки» і третьої – «Березовки». Обидві дільниці знаходяться при в'їзді до м. Житомира.

При кар'єрі «Берізки» діє майстерня, що виготовляє надгробні пам'ятники. Сірий граніт, що видобувається тут, йде на облицювальні роботи. Він гірше піддається художній обробці, тому для виготовлення постаментів, пам'ятників габро-норрит і лабрадорит надходять з Головинського та Коростишівського кар'єрів. «На весь світ Україна славиться своїм дивним з синюватими промінчиками камінням. Звертає увагу яскравими виразними очками, що переплітаються блакитними, синіми, зеленувато-жовтими і навіть рожевими відблисками. З часів Київської Русі використовували його для оздоблення споруджених церков у X–XII ст. Наприклад, в мозаїці вітваря Десятинської [Десятинної] церкви у Києві, побудованої в 991–996 рр.»¹

Неподалік сіл Головине і Сліпчиці на Житомирщині діє велике гірничо-видобувне та обробне підприємство, об'єднане в Головинському кар'єроуправлінні. Розповідають, що в 1896 році тут була побудована невеличка полірувальна фабрика, а керували справою приїжджі каменярі-італійці.

* Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Ф. 14-2. Од. зб. 372. 16 арк.)

Зараз це величезне господарство, в яке входять механізовані кар'єри, залізничні і ґрунтові під'їзні шляхи, електростанція, компресорна, розпилювальний, каменетесний та полірувальний цехи, механічні майстерні, транспортний парк і великий колектив в 550 чоловік кваліфікованих робітників, інженерів і техніків.

За 1960 рік в Головинському кар'єроуправлінні видобуто всього гірської маси 478000 м³, а за наступних років вихід її зріс в 7 разів.

Тут видобувають кращі різновиди українського декоративного каменя: в Сліпчицях – габро-норрит, в Головині – лабрадорит. Вони вигідно відтіняють один одного: мальовничий, палаючий синім вогнем, крупнозернистий лабрадорит і благородна спокійна чистота майже зовсім чорного дрібнозернистого габро-норриту. Вже багато десятиріч ці камені вивозяться в західноєвропейські країни.

Особливо зросли закордонні замовлення після Загребської ярмарки (Югославія) в 1961 р. Японія, Італія та інші країни заключили з нашою країною договори на закупівлю великої кількості блочного матеріалу.

У зв'язку з постачанням блоків на експорт зараз на Головинському кар'єрі здійснюється реконструкція.

Центральний комплекс Головинського кар'єру пролягає досить широко і складений з крупно- і гігантозернистих порід сингепетинного ряду: габро, габро-норрити, лейкогабро й лабрадорити, що мало поширені (села Брід і Головіне).

Перші відомості про лабрадорити Волині знаходимо в записках Сегета 1840 року. У другій половині XIX ст. про них писали Феофілатов, Осовський, Барбот-де-Марні. Перші промислові розробки цього виду граніту відносяться до 40-х років XIX ст., а саме, до 1849 року, де в с. Кам'яний Брід було збудовано гранувальну фабрику². Лабрадорити залягають ізольованими ділянками біля с. Головіне. Основним завданням діючого нині підприємства є видобуток декоративно-облицювальних блоків. Інші види каменя добуваються з відходів блочної продукції (бут, щєбінь).

Широко відомий в країні і Коростишівський завод по видобутку і обробці граніту, який у 1957 році об'єднував кар'єри Міністерства Шляхів Сполучення, «Мостобуд», «Нерудпром», «Спецбуд». Сьогодні тут трудиться колектив з 250 осіб. Із сірого, середньозернистого граніту, який тут видобувають, в основному роблять облицювальні плити, бордюри до тротуарів, сходи для будинків, а також постаменти до пам'ятників.

Про розвиток розробок Жежелівського місцезнаходження граніту ми дізналися з розповідей старожилів с. Жежелева. До 1919 року ці землі належали поміщикаві. Ще у 90-х роках XIX ст. дві невеличкі ділянки землі, на яких поклади граніту виходили на поверхню землі, він здавав двом орендарям. Один з них – приїжджий італієць Поло Тит, що розпочав розробку покладів в 1902 році, а другий – підприємець з м. Бердичева.

На кожній ділянці працювала 40–60 каменярів, що вручну викопували сходи, деталі до пам'ятників. Транспортування виробів з граніту до покупки чи до залізниці здійснювалося виключно гужовим транспортом.

В радянський час земельна ділянка, на якій розташовані розробки, стала суспільною власністю.

З 1923 р. по 1927 рік розробки проводились самоорганізованими бригадами з місцевого населення. Роботи далі виконуються вручну. З 1927 року створюється державне підприємство, встановлюється структура управління, вводяться узаконені умови праці.

За 13 років Жежелівське кар'єроуправління із кустарної артілі з ручною фізичною працею перетворилось у промислове підприємство. Вже в 1940 році тут працює 300 людей. Тесані вироби в основному поставлялись для будівель Москви.

В 1965 році побудований і введений в експлуатацію дробильний завод потужністю 150 т. м.³ фракційного щебеню на рік.

З 1967 року освоюється випуск нових видів продукції: полірованих плит і інших виробів, в 1973 р. запроваджується випуск тонких плит товщиною в 2–3 см замість попередніх 6–8 см завтовшки.

Жежелівський кар'єр один з найбільших покладів граніту на Україні з дуже сприятливими умовами добування: крупна пластова відділяємість (по 15–20 м³ і більше). Граніт темносірого кольору середньо- і крупнозернистий, в природному сколі однокольоровий.

Початки обробки каменю на Житомирщині губляться в сивині віків, але з розповідей старих каменярів та селян довідуємося, що в середині XIX ст. сюди приїздили італійські каменярі. Вони брали родовища під оренду і розпочали промислове добування граніту. В с. Жежелеві Козятинського району довелося познайомитись з досвідченим майстром каменярства Поло Іваном Титовичем, нащадком одного з приїжджих італійців. Він розповідає, як в 1850 році його предки відкрили кар'єр в с. Бродецьке, потім в с. Жежелеві, куди вони і переїхали. У 1900 році в кар'єрі працювали 5 людей. В 20–30 роках XX ст. число каменярів дійшло до 15-ти. Всі вони з місцевого населення. Іван Титович з 12-ти років працює в кар'єрі.

Каменярська майстерність передавалась з роду в рід, з покоління в покоління. Так, каменяр Петро Михайлович Осика згадує, що його дід, а того батько теж знали каменярську справу.

В кожному кар'єрі каменярі, крім видобування каміння, займались ще виготовленням надгробків на замовлення своїх односельців, а іноді і замовників з інших міст і сіл. Крім того, в м. Житомирі ще існувала майстерня по виготовленню пам'ятників, надгробних хрестів, що належала до революції фірмі «Олишкевич». Склепи, надгробники, що виготовлялись тут, наслідували європейські взірці, були більш вишукані і витончені в обробці. Однак перші відрізнялись від фірмових за формою, оригінальністю рішень та виявляли зв'язок з локальними традиціями народного мистецтва, з його художньо-образним ладом.

Добування і обробка каміння

Поклади граніту завжди розробляються двома горизонтами. Висота добувних уступів 6–10 метрів, поверхового шару, в середньому, 3–5 м.

Поклади Сліпчицького габро-норриту відкрито наскрізним, глибоко проритим ровом, що виходить назовні, Головинського лабрадориту – наскрізним внутрішнім ровом. На Головинському кар'єрі проведений розрізний відкритий кар'єр в південно-західному напрямку.

Видобуток найякіснішого каміння, що називають матеріальним, ведеться дрібношнуровим методом бурильно-видобувних робіт, тобто закладанням заряду невеликої сили у вибурену щілину. При добуванні матеріального каменя для виготовлення тесано-полірувальних виробів, котрі не пропускають наявності волосних тріщин, відокремлення моноліту від масиву ведеться лише з допомогою димного пороху.

Для більшого ефекту заряду пробурюються щілини в 15–20 см від кута, утвореного двома пластами, що сходяться один з одним, і не добуваються на 20–25 см до пласта, що лежать до тих двох горизонтально. Це охороняє камінь від утворення тріщин в породі нижнього пласта.

Щоб зберегти граніт від перенапруження при вибухах, робота ведеться при трьох площинах під відкритим небом. При такому положенні заряду, який називається шніром, моноліт вибухом відокремлюється від масиву по лінії природного напластування і частково відсувається. Потім відірваний масив для подальшої розробки його на блоки і болванку витягується, місце розчищується.

Розчистка граніту ведеться з допомогою екскаваторів. Бульдозери Д-271, трактори Т-180 використовуються на відтяжці монолітів з кар'єру. Середній об'єм моноліта 800 м³. Основні інструменти каменяра на видобуванні граніту – бурильний і відбійний молотки, що працюють від компресора. Проте не завжди висока техніка допомагала каменярєві. Адже від 60-х років XIX ст., коли почалося видобування граніту на Житомирщині, до 30-х років XX ст., коли значно зріс попит на цей камінь, робота в кар'єрах велася виключно вручну. При цьому на розколюванні монолітів використовувались різної величини клини, важким молотом вони заганялись в блок по одній лінії на рівній відстані один від одного, їх змінювали масивніші і грубіші; і таким чином моноліт розколювали. Для розтягування блоків використовували лебідки. На цій важкій роботі переважно працювали жінки.

Вибухові роботи організовували так. Залізними шпичками продовжували дірки, туди закладали довгі паперові трубочки з засипаним в них порохом, підпалювали. Порох виготовляли власноруч. Товкли селітру, вугілля, сірку – змішували разом, цим взривали.

Зимом граніт на блоки розділяли ще й в такий спосіб. Забивали дерев'яні клини – тріщини заливали водою – так тримали до двох діб. Вода замерзала, клини набрякали і розсаджували камінь.

Граніт, що видобувається на кар'єрах Житомирщини, налічує багато сортів. Твердий, так званий «матеріальний камінь», використовується в будівництві. Вищої якості, красивіший, більш піддатливий художній обробці, йде на виготовлення виробів художнього плану.

Для пам'ятників, фігур та постаментів вважається найкращим дрібнозернистий граніт, добутий з глибини покладу. До революції для таких виробів використовувався переважно крупнозернистий граніт. З впровадженням механізації в 30-х роках ХХ ст. поширилось і використання дрібнозернистого глибинного камня, який тепер зручніше стало видобувати.

Обробка граніту починається з застосуванням долота з широким кінцем, який нагадує плоский загострений кінець ножа, який називається скарпелем у каменярів. По ньому майстер б'є молотом, щоб вирівняти поверхню. Для подальшого, більш детального згладжування поверхні береться скарпель з ще гострішим і тоншим кільцем. Далі поверхня шліфується бочардою, що нагадує кувалду з ручкою. З одного боку на ній нарізані закруглені дрібні зубці, з другого – видовжені гострі.

У залежності від бажання замовника постамент робиться гладким або ж оздобленим орнаментом. В другому випадку поверхня зрізується за заданим планом, поливається водою і полірується.

Для вибивання букв і нанесення візерунків на пам'ятниках використовуються шпунти – долота з конусними закінченнями, загостреними в одній точці по центру. В залежності від характеру виконуваної роботи вони різних розмірів: від найменшого (для малесеньких букв) – до товстого, стандартного об'єму. Металевим косинцем визначається рівнокутність постаменту, а також правильність форми хреста, металевим циркулем позначаються кола.

Здавна циркуль заміняло саморобне пристосування для окреслення кола. Його робили так: робилася петля, котра вільно ходила на шпунті. Кінець шнурка від неї прикріплювався до гострого уламка каменя, котрий заміняв олівець. Уламок на натягнутому шнурі, закріплений вільною петлею на шпунті, обертався каменярем і креслив правильне коло.

Каменярська робота за своїм характером й надалі відбувається під відкритим небом. Однак в наш час на кар'єрах побудовані побутові приміщення, кімнати відпочинку, що дають змогу перечекати негоду, помитися, переодягнутись.

Однак більшість видів продукції з граніту тепер обробляється в цехах сучасними складними машинами. Це облицювальні плити, сходи, бордюри, постаменти, надгробні плити без спеціальної художньої обробки.

Так, розпиловочні верстати нарізують граніт на плити потрібних товщин. Частина з них – машини італійської фірми «Грегори-Супер БРА», СМ-464, а також вітчизняні – КІМ, К-І. Плити нарізаються з допомогою штріпсової сталі і дробі, яка подається механічно під пилораму. Полірування плит після розпилювання відбувається на верстатах «Левімастик» (Італія), з наступним кантуванням на фрезерних верстатах мостового типу БРА (Італія) і Карл-Меєр (ФРН).

Вручну поліровка провадиться «стальмасою». Так каменярі називають сталеву пластину, на яку наварено корундовий пил (відходи від дорогоцінних камінців), змішаний з пилом сталі і чавуну.

Ще на перших порах обробітку каменя сипали крупну стальмасу (крупна з додаванням чугуна) на граніт, поливали водою і терли гірею протягом дня. Потім сипали середню стальмасу (без домішки чугуна), після того дрібненькою (чистий корунд, перетертий на муку) «гладили». В кінцевій операції пресованим войлоком натирали поверхню пастою «Гойя».

Обробітка пастою «Гойя», нанесена на габро-норрит поверхового залягання, надає камінню цікавий густо-оксамитовий колір, що міниться від освітлення на чорний і темно-темно-синій.

На сьогодні ручна поліровка провадиться також сталемасою. Другий етап її – з додаванням карборундового порошку № 8, подальший – окисом хрому. Після чого наводиться остаточний глянець.

Вироби, їх форми та художні властивості

Камінь, як і дерево, постійно оточували поліщука. Його фізичні і естетичні якості спонукували мешканців цього лісового краю до творчих пошуків на ниві пластики і скульптури.

Адже відомо, що на капищі дреглянської столиці Коростеня стояв дерев'яний ідол, прикрашений золотом і самоцвітами³.

Ми не маємо багато датованих пам'ятників, проте стародавні хрести (найстарші датовані відносяться до XVI ст.) – їх форми засвідчують, що і в XVI і в раніших віках їх залюбки ставили наші предки на цвинтарях. Проте ці надмогильні хрести з каменя супроводили поховання заможних людей і про кам'яні надгробки селян у минулих віках – важко говорити.

Оригінальну струю у виробництво надгробників і художньої обробки каменя привнесло єврейське населення, що розмістилося у містечках Житомирщини в XVII–XVIII ст. Найдревніші пам'ятники з каменя столітньої давності зустрічаємо ми на єврейських цвинтарях – «окопищах» Бердичева, Житомира, Олевська, Райгородка та ін. На багатьох вже стерлися дати, вони напівзруйновані природними чинниками. На окремих можна впізнати дати XIX ст. На українських та старовірських цвинтарях Полісся такі пам'ятники зустрічаються дуже рідко.

Проте форма пам'ятників на єврейських цвинтарях Житомирщини увібрала в себе характер поховання українського населення, що веде нас до традицій давньо-слов'янських поховань.

В статті «Буковинські та галицькі церкви, надгробні і придорожні хрести, фігури і каплиці» Д. Щербаківський писав: «...Спочатку на могилах робили дерев'яні домовини – “гольці”, чи клали плити. Плити покладені – вплив мармурових і кам'яних гробниць – але і ставили сторч, на них вирізували написи і хрести»⁴.

Ось що розповідає старий каменярь з м. Бердичева Ізраїль Борисович Фурман.

«Колись євреї, що проживали на Поліссі, клали на могилу, як і українці, дубову колоду, робили на ній написи, та скоро вона заросла мохом, нищилась від негоди. Потім такі колоди почали робити з пісковика, вони зберігались довше, але також поростали мохом і написи зтиралися. Наприкінці XVIII ст., коли розпочався видобуток граніту, каменярі почали використовувати його для надгробних плит, формою наслідуючи ті ж давні дерев'яні колоди. Оскільки написи важко було читати на лежачій брилі, до неї стали приставляти ще й плиту, на якій указувалось прізвище похованого, дата його народження і смерті».

Давні єврейські пам'ятники, що зберігалися до наших часів, нагадують форму перекинутого валянка чи чобота, що носить назву «мацейва». Форма їх виникла від намагання імітувати лежачу колоду і приставлену до неї плиту, які каменярі почали виробляти з одного блоку. Це скорочувало час роботи, полегшувало обробку.

Починаючи з 60-х років XIX ст., коли добування граніту досягло значних розмірів, число пам'ятників з каменя на християнських цвинтарях значно зростає.

В другій половині XIX ст. прибуває загальноєвропейська мода на пам'ятники, що натуралістично відтворюють стовбур дерева з обрубаними вітами. Про їх художню вартість чи зв'язки з народним мистецтвом годі говорити.

Простежуючи весь шлях розвитку художньої обробки надгробків на Житомирщині, зауважимо, що імітація колоди дерева, лише лежачої, побутувала тут задовго до виникнення модної течії в Європі. Вона виходила з давніх слов'янських традицій і служила майстрам поверхнею для втілення їх творчих задумів. То ж не дивно, що українські майстри каменярства почали в камені натуралістично відтворювати стовбур дерева, близький за формою до їх давнього надгробка – лежачої колоди. Використання фактури і структури відділеного блоку граніту для створення різноманітних розгалужень дерева, віг, орнаменту давало їм можливість проявити свою високу майстерність у витонченій складній обробці каменя.

Образ «дерева життя» ми зустрічаємо і в найстаріших вишивках на рушниках, що збереглися до нашого часу і зустрічаються на території України. «Аналіз складних схем зображення “дерева життя” у вишивці дає можливість виділити слідуючі головні групи: дерева одностовбурні, трьохстовбурні, дерева з двохярусним, трьохярусним, п'ятиярусним розміщенням побічних гілочок з різного виду квітами, листками, пуп'янками, ягідками тощо», про що засвідчує мистецтвознавець Р. Захарчук-Чугай.

Такі ж схеми втілення «дерева життя» в граніті ми зустрічаємо на цвинтарях Житомирщини.

Нову форму пам'ятника підхоплює і єврейське населення. «Валянок» чи «чобіт» доповнюється оригінальним стовбуром деревця, на лицевій стороні встановлюються написи і фотографії.

Проте стара форма єврейських пам'ятників зберігається далі, зазнаючи доповнень, міняючи розміри чи силует, але завжди в ній можна впізнати поєднані лежачу і стоячу плити. Завдяки цьому ми і мали змогу дізнатися, якої форми українські пам'ятники з дерева побутували на Поліссі в минулих століттях.

На цвинтарях Житомирщини ми зустрічаємо багато хрестів з каменя, датованих XVIII–XIX ст. ст. Інколи вони на постаменті. Переважно це прості чотирираменні хрести, та зрідка з розширеними кінцями. Подекуди зустрічаються багатораменні хрести. Кінці їх переплітаються і вільно імпровізуються, так що не одразу в такій фігурі впізнаєш хрест.

Останнє століття відзначає посилений попит на пам'ятники багато орнаментовані, різноманітні по формі і складні в обробці. Це так звані «будки», «шпилі з карнизами», «колони», «корита», постаменти яких прикрашені орнаментом в «решітку», «сосонки», «лавровим вінком», дубовим листям, квітами, «сонцями» і т. п. Такі пам'ятники з сірого граніту, рідше з лабрадору, габро-норриту подибуємо на цвинтарях в сс. Головки, Буки, Тетерівка, Пилипо-Кошарах; мм. Житомирі, Бердичеві, Райгородку, Чуднові, Коростишеві, Рокитному (Ровенської області).

«Буйна фантазія народу надала многоконецному мішаному хрестові дивні чудні форми, з всілякими “закрутами” дуже гарними з боку чистоти і розвитку народного стилю. Ви наче бачите перед собою не хрести, а вишиті або намальовані “рожі”, “купчаки”, “голуби” й інші українські народні орнаменти»⁵.

Багато таких надгробників, – пише він, – зовсім відійшли від хрестів і уявляють з себе лише одну стилізацію хрестів (ст. Кладовище в с. Губнику Гайсинського повіту, с. Четвертенівці і в с. Скибниках того ж повіту)»⁶.

Такі ж характерні пам'ятники ми спостерігаємо на цвинтарях Житомирщини.

В другій половині XX ст. з'являються нові, спрощені форми пам'ятників. З одного боку, це можна пояснити інтенсивним розвитком техніки, котра дозволила прискорено механічним способом обробляти граніт, з другого боку – абсолютною відсутністю художнього керівництва в будь-якій майстерні чи кар'єрі, котре б спрямовувало та виховувало смаки і хист сучасних каменярів, здебільшого необізнаних з традиціями і можливостями художньої обробки каменя.

Крім того, керівництво виробництв не дозволяє майстрам відходити від затверджених до виробництва креслень навіть в такому випадку, коли над пам'ятником працюють досвідчені старі каменярі, багаті досвідом, майстерністю, здатні дати твори мистецтва. Досить сказати, що така постановка питання припиняє всяку можливість втілювати майстрам своє вміння і художні смаки.

Продовж віків каменярі звертали увагу на те, якої форми відколотий моноліт попадався їм в роботу. Творчо використовували його природні сколи, нерівності, опуклості. Їх не згладжували, а перетворювали чи то у зруб дерева, чи то у замислувато переплетені квіти і т. п.

Сьогодні ж така увага до використання природних властивостей і форм каменя часто втрачена.

Якщо блок нерівної чотирикутної форми, його шліфують з усіх боків машинним способом, до того каменяря додає мінімум своїх творчих зусиль, оздоблюючи лице надгробної плити перехрещеними гвоздиками чи берізкою, і вже готовий так названий «парус» зі слабкими претензіями на художній витвір. В тому ж дусі створюються

«факели», «арки», просто плити п'ятикутної чи чотирикутної, а то трикутної форми по краях з нерівностями, так званою «шубою», для різноманітності, стелли на плиті з підставкою, котрі зовні нагадують різноманітні геометричні фігури. Ці витвори позбавлені творчого начала.

Правда, перераховані вище організації по видобуванню і обробці граніту заготовляють якісні облицювальні плити до набережних, оздоблень будинків, постаменти до пам'ятників, котрі часто можна побачити в містах нашої країни. По своїй вишуканості і оздобленню в дусі розвинутих і осучаснених традицій ці постаменти своїм виглядом доводять, що роботою над ними керували справжні здібні художники та архітектори.

Тут можна відзначити пам'ятник Т. Г. Шевченку в м. Москві, постамент для якого виконаний каменярами Жежелевського кар'єру з місцевого сірого граніту, колір і властивості цього різновиду каміння найбільш відповідали задумові відтворити скелю, з якої бронзова фігура сміливо випростана назустріч бурі.

На користь сучасних майстрів художньої обробки каміння можна сказати, що вони також відчувають і вдало використовують природне забарвлення різновидів граніту. Розкриттю певного задуму відповідає і певний колір каміння, певний ступінь його шліфовки.

Ці властивості каміння вдало використовуються сьогодні і в оформленнях метро, і в облицюванні стін будинків, набережних, парапетів та ін.

То чому б не зробити так, щоб кожен камінь, котрого торкається творчий різець каменяра, не вмирав безлико, без виразу людської думки, а оживав, виповнений художньою фантазією, замислами, майбутнім, як кожен витвір художника, як все, створене у мистецтві, що несе в собі правічну мудрість і духовне багатство народу.

Зацікавив нас ще й пірофіллітовий камінь – один з найлегших мінералів. Пластинки його щільні, жирні, слизькі як мило, що його добувають в кар'єрі села Кур'яни, Овруцького району. Він залягає глибоко і тому шахти риються на 20 м, а то й більше вглиб. Пірофіллітовий сланець залягає посередині між пластами дикого каміння. Сьогодні він використовується як будівельний матеріал та для технічного застосування. Зовні розписаний природою в рисочки чи крапочки – вважається особливо вогнетривким; з нього виготовляють горілки для маяків.

Ще здавна широко відомий слов'янам славнозвісний овруцький шифер. Ще в Х віці з цього робили пряслиці до веретен, котрі широко ввозились до різних країн від Скандинавії до Монголії. Такі майстерні по виготовленню пряслиців існували не лише в м. Овруці, а й в м. Києві на Подолі⁷. Такі пряслиці іноді оздоблювались, і на них навіть можна було зустріти ім'я майстра чи господині пряслиць або ж дарчі написи.

Камінь цей не тріскає, м'який: легкий в обробці, привабливий в кольорі, тож не дивно, що будівничі здавна використовували його в оздобленні церков, як, наприклад, бачимо ми в стінах храму Василя XII віку в м. Овручі.

На сьогодні цікавий феномен спостерегли ми в селі Ковалині Овруцького району, на місцевому цвинтарі. Тут піщаний ґрунт швидко руйнує надмогилки і мало не до року падають хрести, зсунені невмолимим піском. Тож місцеве населення додумалося у вигляді надмогилків використовувати плити – природні уламки пірофіллітового шиферу, які розсіяні серед пісків. На таких каменях пишуть ім'я, дату. На двох-трьох помітне намагання надати йому певної форми.

Зроблений огляд говорить за те, що Житомирщина має не лише великі і різноманітні родовища кам'яної сировини, а й давні, досить чіткі традиції їх обробки і застосування. Це дозволяє виділити каменярство в окремий вид народних промислів області. Перше знайомство з його пам'ятниками не дає підстав говорити про виразні локальні художні ознаки цього виробництва. Проте залишається незаперечним, що глибокі виробничі традиції, на яких склалися любов і відчуття специфіки кожного виду породи, її фізичних і декоративних якостей, тонке знання творчих можливостей – це та скарбниця народної мудрості, якою повинні оволодівати наші скульптори та використовувати у відкритті нових декоративних ефектів і збагаченні ними творчо-виражальних засобів сучасного пластичного мистецтва.

В свою чергу художники, шляхом планомірних заходів Спілки художників та Художнього фонду УРСР, можуть внести творчу струю в діяльність народних майстрів, співпраця з якими безперечно відкриє новий період в історії художньої обробки каменю на Україні.

Львів, грудень 1976. –
(Підписи Тесленка, Лащука)
Лащук Юрій Пилипович
12.10.79.

Примітки

¹ В. Супричев, Сказання про камінь-самоцвіт. Самоцвіти України. К[иїв, ?].

² Історія Головинського кар'єроуправління, Архівні документи підприємства, 1967 р.

³ Ossendowski F. Polesie. Poznań, 1938, s. 121.

⁴ Д. Щербаківський. Українське мистецтво. П. Київ; Прага, 1926, с. 16.

⁵ К. Широцький. Надгробні хрести на Україні. *Записки НТШ*, т. 82, ст. 24.

⁶ Там же, ст. 24.

⁷ К. Гупало, Г. Іванків. Писало для берестяної грамоти. *Україна*. Київ, 1976, № 42, ст. 11.

Надійшло / Received 11.10.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023